

BERT
NEDERBRAGT

Alexander Numan
(1780-1852) en de
Algemene Veterinaire
Ziektekunde

Een collegedictaat uit 1824

A
U
P

Alexander Numan (1780-1852) en de Algemene Veterinaire Ziektekunde

Alexander Numan (1780-1852) en de Algemene Veterinaire Ziektekunde

Een collegedictaat uit 1824

Bert Nederbragt

Amsterdam University Press

Dit boek wordt uitgegeven in het kader van 200 jaar Diergeneeskundig Onderwijs in Nederland, 1821-2021 en is mede mogelijk gemaakt door:

Veterinair Historisch Genootschap

- Prof. Henk Rozemondfonds ter bevordering van de studie van de veterinaire geschiedenis
- Drs. Guus Mathijssen Fonds

Descartes Centre for the History and Philosophy of the Sciences and the Humanities (Utrecht University)

faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht.

**Universiteit
Utrecht**

Afbeelding omslag: Portret van Alexander Numan, directeur en hoogleraar aan 's Rijks-Veeartsenij-school. Gemaakt door Desguerrous & Co. (Collectie Universiteitsmuseum Utrecht).

Ontwerp omslag: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6372 199 8

e-ISBN 978 90 4855 730 1

NUR 685

© H. Nederbragt / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2022

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Amsterdam
University
Press

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	9
Over de late institutionalisering van de veerartsenijkunde en de betekenis van Alexander Numan	
Deel 1 Alexander Numan (1780-1852)	13
1 Alexander Numan en de Rijks-Veeartsenijschool	15
2 Numans ziekteconcepten	19
2.1 Het wezen van een ziekte	19
2.2 Nosologie	22
2.3 Etiologie	23
2.4 Symptomatologie	24
3 Numans bronnen	26
4 De algemene ziektekunde van Numan: een overzicht	32
4.1 Nosologie	32
4.2. Etiologie	39
4.3 Symptomatologie	49
5 De algemene ziektekunde van Numan: een nabeschuiving	57
5.1 Ontologie	57
5.2 Nosologie	58
5.3 Etiologie	59
5.4 Symptomatologie	63
6 Numans collegedictaten	66
7 Verantwoording van de tekstuitgave	72
Deel 2 De integrale tekst van het collegedictaat van Alexander Numan	75
Kort zamenstel der algemeene vee-artsenijkundige ziektekunde	77
Eerste Leerstuk. Over den ziekelijken toestand des dierlijken ligchaams en deszelfs algemeen verschil.	79
Tweede Leerstuk. Over de Leer der Ziekte-oorzaken. (Aethiologie)	154
Derde Leerstuk der algemeene Ziekte-kunde. Over de leer der ziekte-toevallen	236
Bibliografie	270

Woord vooraf

Na een periode van vijftig jaar stopte ik (vroegtijdig) met mijn werk bij de Faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht, waar het geven van onderwijs in de Algemene Ziektekunde één van mijn taken was.

Toen ik na mijn vertrek hoorde dat er in de bibliotheek van de universiteit een handgeschreven dictaat Algemene Ziektekunde van Alexander Numan aanwezig was, was mijn interesse ervoor dan ook snel gewekt. Ik meldde mij bij de bibliotheek om kennis te gaan maken met tweehonderd jaar oude lessen in de pathologie. Het bleek echter dat het handschrift moeilijk te lezen was en het dictaat mocht de bibliotheek ook niet verlaten. Om het nader te kunnen bestuderen besloot ik het dictaat te fotograferen en de tekst thuis verder uit te werken. Zo kwam na een paar jaar een volledige transcriptie tot stand en daarna was het maar een kleine stap naar een voor iedereen begrijpelijke leestekst. En tenslotte naar een boek met de volledige tekst en een goede toelichting op die tekst en op de geschiedenis van Numans dictaat.

Onderdelen van mijn toelichting en uitleg zoals die in deel 1 staan zijn eerder gepubliceerd in drie artikelen in Argos, het Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap. Ik heb ze met toestemming van de redactie verwerkt in dit boek. De verwijzingen naar de betreffende artikelen zijn opgenomen in de Bibliografie achterin. De afbeeldingen van de pagina's van het dictaat die zijn opgenomen in dit boek zijn gemaakt door medewerkers van de Universiteitsbibliotheek Utrecht.

Een aantal personen dat een rol heeft gespeeld bij het tot stand komen van dit boek wil ik met name noemen.

Allereerst wil ik Peter Koolmees bedanken die mij op het spoor zette van het dictaat en vervolgens als redacteur van Argos mijn eerste teksten enthousiast en kritisch becommentarieerde. Verder bedank ik Sylvia Pessireron die een vroege versie van deel 1 las en met mij de mogelijkheden besprak van een boekuitgave. Ik heb het zeer op prijs gesteld dat Wijnand Mijnhardt onmiddellijk op mijn verzoek inging om een korte inleiding te schrijven over de cultureel-maatschappelijke achtergrond van de Rijks-Veeartsenijschool. Charlotte Hartong wil ik bedanken voor het beschikbaar stellen van de afbeeldingen uit de collectie van het Universiteitsmuseum Utrecht.

Tenslotte woorden van dank aan Anja van Leusden van de redactie van de Amsterdam University Press. Vanaf het moment dat ze aangaf dat ze als uitgever meer dan gewone belangstelling had voor het collegedictaat van Numan, gaf ze mij voortdurend feedback waardoor het boek geworden is wat het nu is.

Inleiding

Over de late institutionalisering van de veerartsenijkunde en de betekenis van Alexander Numan

In 1792 verbaasde de gevierde redenaar en alom geprezen auteur Arend Fokke Simonsz (1755-1812) zijn Amsterdamse gehoor met een radicaal utopisch vergezicht van Nederland rond het jaar 3000:

‘Ge moet onze zeden niet bij de aloude vergelijken. In de achttiende eeuw zag men een “berg van overtolligheden” voor behoeften aan; dezen berg heeft men sedert al langzamerhand geslecht, en bevonden dat tot woning geen hardsteenen paleis nodig ware; men is tot die zonderlinge ontdekking gekomen, doordien het gebrek aan geld zoo algemeen werde dat alle handel begon te verminderen, en alle volk langzamerhand het overtollige achterwege liet.’

Op het eerste gezicht gaat het hier om een prikkelend, maar weinig realistisch vergezicht. De Nederlandse Republiek was immers al sinds de late zestiende eeuw het meest verstedelijkte gebied van Europa waar handel, financieel bedrijf en nijverheid het zwaartepunt van de economie vormden. Fokke Simonsz’ vaderland van de toekomst was een volledig agrarische samenleving waarin zelfs van steden als Amsterdam geen spoor meer was terug te vinden. De commercie, de vroegere ruggengraat van de Hollandse economie, was geheel verschrompeld en alleen met de handel in boeken viel nog wat te verdienen. Een culturele woestijn was Nederland in het jaar 3000 dus niet, maar van andere vormen van consumptie moesten de inwoners van de Republiek niets meer hebben. Die hadden ze als karakter bedervend afgezworen. Een paradijs kortom voor de hedendaagse duurzaamheidsprofeet.

Toch schetste Fokke Simonsz geen vrijblijvende utopie. Zijn betoog was een antwoord op de fundamentele transformatie die de Nederlandse economie in de decennia rond 1800 onderging. De reputatie van de Republiek als financieel wereldcentrum stond nog goeddeels overeind, maar ondertussen werd een steeds groter deel van het nationaal inkomen in de landbouw en veeteelt verdiend. Het gewest Holland was met het dramatische verval van de steden, van commercie, fabrieken en trafieken rond 1800 een volwaardige landbouwsamenleving geworden. Daar komt bij dat na de dramatische decimering van de koeienstapel in het derde kwart van de achttiende eeuw als gevolg van de runderpest de koe door boeren en stedelingen gezamenlijk een sleutelpositie bij de instandhouding van de gewestelijke welvaart kreeg toebedeeld. Ook de maatregelen bijvoorbeeld om de dreigende

teloorgang van de rasverscheidenheid een halt toe te roepen, mochten zich in een groeiende belangstelling van boeren en investeerders verheugen.

In het Oosten van het land was de landbouw sinds 1750 steeds winstgevender geworden. De ontginning van woeste gronden werd rendabel en het landbouwareaal nam gestaag in omvang toe. Precieze gegevens ontbreken, maar na 1800 voedde de landbouw aanzienlijk meer monden dan stedelijke activiteit. Ook paarden als trekdieren en ander nuttig vee kregen een steeds grotere economische betekenis. Veestapels waren voor de agrarische beroepsbevolking een voornaam bestaansmiddel en samen met de graanproductie leverden ze een succesvol exportproduct. De Republiek was na 1750 het eerste agrarische exportland van de wereld geworden.

De koe, toch al een geliefd agrarisch symbool, begon in dezelfde periode, zeker in het gedrukte woord, aan een gestage opmars. Tot ver in de achttiende eeuw verschenen er voornamelijk herdrukken van de befaamde *Klucht van de Koe* van Brederode uit 1612 en een klein aantal serieuze geschriften over de zojuist vermelde runderpest. Ook hier ligt de breuk rond 1800. Verschenen er sinds de boekdrukkunst tot dat jaar een kleine tweehonderd titels, daarna is het hek van de dam en vertoont de productie een scherp stijgende lijn met duizenden titels tot op de dag van vandaag. Ook al zijn dit uiterst grove tellingen, ze wijzen uit dat er rond 1800 met de koe iets gebeurt. Het aardige is dat we het beginpunt van die verbetering in de koeienconjunctuur nauwkeurig kunnen dateren. Het zijn niet de literatoren die aan de wieg staan van de verheffing van het rundvee, maar de onderzoekers. De voornaamste auteur is de arts, dichter, beroepsorangist, botanicus, verzamelaar, tekenaar en lector *Natuurlijke Historie* aan de Leidse universiteit: Joannes Le Francq van Berkheij (1729-1812). Van zijn hand verscheen tussen 1805 en 1811 in zes delen de *Natuurlijke historie van het rundvee in Holland*. (Leiden, Trap).

Waarom schreef Van Berkheij zes delen over de koe waarin alle details van het koeienbestaan en alle technieken van de rundveehouderij waren bijeengebracht? We kunnen Van Berkheij als de grondlegger van de Nederlandse antropologie zien en veldwerk was zijn geliefde techniek. Wandlexpedities door Holland hadden hem van het immense belang van de veehouderij doordrongen. Dat de koe het in aandacht zou winnen (aan het paard wijdde hij slechts één, nog steeds kloek, deel), vloeyde voort uit Van Berkheij's behoefte om de agrarisch-economische mogelijkheden van de provincie Holland en de historische wortels ervan zo grondig mogelijk te analyseren. In Holland met zijn drassige grond was een met paarden bedreven akkerbouw nu eenmaal onmogelijk.

Er is echter een nog veel directere link met de teneur van de utopie van Fokke Simonsz. Le Francq van Berkheij's studies van de landbouw maakten deel uit van een veel groter project dat hij in 1769 was begonnen. In zijn *Natuurlyke Historie van Holland* (zes delen; 1769-1779) produceerde hij een serieuze empirische analyse van het karakter van de Hollandse bevolking. Hij maakte een zorgvuldig onderscheid

tussen de verschillende bevolkingsgroepen, niet op basis van stand of vermogen, maar gestuurd door de vraag welk deel van de bevolking nog het meest leek op de oorspronkelijke bewoners: de Bataven. De verpauperde stedelijke bevolking kwam daarvoor niet in aanmerking. Zij was bedorven door immigratie en import van vreemde gedragingen. Echte Bataven – de hoeders van het beste in de mens – waren te vinden op het platteland, in het welvarende, maar onbedorven groene hart van Holland. Wilde de neergaande Republiek behouden blijven, dan moest dit deel van de bevolking en vooral hun zedelijke opvattingen gekoesterd worden. Het profileren van de nationale identiteit, daar ging het Van Berkheij dus om en dat alles aangejaagd door de angst voor nationale achteruitgang, vooral in vergelijking met Engeland, de grootste concurrent van de Republiek. De stad had het bij Van Berkheij afgelegd tegen het platteland, vooral daar waren bruikbare burgers te vinden. Net als Van Berkheij wanhoopde Fokke Simonsz aan de mogelijkheden om van het verstedelijkte Holland nog iets te maken en presenteerde de sobere landbouwuropie als zijn wegwijzer naar de toekomst.

Ook al had een verschijnsel als de runderpest de noodzaak van wetenschappelijk onderzoek aangetoond, van systematisch onderzoek van landbouw en veeteelt was in de Republiek geen sprake, al werd ook hier nijver onderzocht en geëxperimenteerd. Voor een goed deel kan dat ontbreken worden verklaard door de kleine schaal en de gedecentraliseerde structuur van de Republiek. Nationale instellingen kwamen hier maar moeilijk van de grond. Er komt nog iets bij. Elders was het de paardengeneeskunde die de kar trok. Het paard, als kostbaar rijdier van de adel en als cruciaal onderdeel van de militaire cavalerie en het legertransport, was in de monarchieën een bij uitstek onmisbaar dier. In de Republiek werden grote legers alleen in oorlogstijd aangehouden. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat in de vele wetenschappelijke genootschappen die de Republiek sinds 1752 kende, landbouw- of veeartsenijkundige vraagstukken maar zelden aan bod kwamen.

De oprichting van de Maatschappij tot Bevordering van de Landbouw in 1776 betekende een keerpunt. Dat Amsterdam de vestigingsplaats was, is geen toeval. Amsterdamse regenten en financiers hadden inmiddels het inzicht verworven dat ook met grond, landbouw en veeteelt geld te verdienen was en waren een drijvende kracht achter deze vereniging. Zij bevorderden het toegepaste wetenschappelijk onderzoek naar de landbouw door jaarlijks een prijsvraag uit te schrijven. Daarin werd de inzenders verzocht een oplossing aan te dragen voor een actueel probleem. De Maatschappij werd het landelijk forum waarop over agrarische kwesties kon worden gedebatteerd. Ze beloofde ook de voortrekkers. Zo kreeg de pionier bij de bestrijding van de runderpest, de Groninger boer Geert Reinders (1737-1815) van de Maatschappij een eremedaille. In de boezem van de Maatschappij werd ook van meet af aan gedebatteerd over de noodzaak van een veeartsenijkundige opleiding. Probleem was wel of die ingebed moest zijn in een wetenschappelijke instelling

die zich met de landbouw als geheel zou bezigheden of dat de veeartsenij een zelfstandige opleiding diende te krijgen.

In de politiek verscheurde en straatarme Republiek zou het nog vele jaren duren voordat met het project een begin kon worden gemaakt. Toen in 1821 's Rijks-Veeartsenijschool eindelijk werd opgericht, was Alexander Numan (1780-1852) nog geen directeur. De oprichtingsperikelen werden zo goed en zo kwaad als het ging aangepakt door Theodoor van Lidt de Jeude (1788-1863). Onder Numan, die het stokje in 1826 van Van Lidt de Jeude overnam, ontwikkelde de school zich tot een echte wetenschappelijke opleiding. In de literatuur is gedebatteerd over de vraag hoe we de wetenschappelijke kwaliteiten van Numan moeten beoordelen. Deze prachtige en goedverzorgde bronnenuitgave met uitvoerig commentaar kan de oplossing van dit raadsel dichterbij brengen.

prof. dr. Wijnand Mijnhardt

emeritus-hoogleraar Vergelijkende Wetenschapsgeschiedenis

Deel 1

Alexander Numan (1780-1852)

1 Alexander Numan en de Rijks-Veeartsenijschool

Alexander Numan (1780-1852) was de grondlegger van het diergeneeskundig onderwijs in Nederland. Direct bij de start van de Rijks-Veeartsenijschool in 1821 was hij aan de opleiding verbonden, eerst als docent en vanaf 1826 tevens als directeur. Dertig jaar lang heeft hij zich ingezet voor de kwaliteit van het onderwijs, de instandhouding en de verbetering van de positie van de school en de positie van de dierenartsen en de diergeneeskunde in Nederland. Omdat er maar een beperkt aantal docenten aan de school was verbonden, was hij genoodzaakt over een groot aantal diverse onderwerpen de lessen te verzorgen en de algemene ziektekunde was er daar één van.

De eerste aanzet tot de oprichting van de school dateerde al van vóór de Franse tijd. In 1798 werd er namelijk een prijsvraag uitgeschreven die tot doel had plannen te (laten) ontwikkelen om te komen tot een opleiding tot veearts in Nederland. Dit moest leiden tot voorstellen voor het soort instituut voor deze opleiding en de plaats waar deze opleiding zou moeten worden gerealiseerd. De aanleiding tot deze prijsvraag was, zoals Mijnhardt in de inleiding heeft betoogd, naast het toenemend economisch belang van de landbouw het regelmatig optreden van runderpest in Europa en het ontbreken van een opleiding van veeartsen in Nederland die konden bijdragen aan het voorkomen of genezen van deze en andere dierziekten. Behalve van een gering aantal in Frankrijk opgeleide veeartsen was de veehouderij afhankelijk van zogenaamde empiristen, personen die een vorm van diergeneeskunde in de praktijk uitoefenden zonder erkende bevoegdheid, zoals hoefsmeden, vee verloskundigen, herders en diergenezers. Na jaren van commissievergaderingen en ingediende en weer verworpen plannen en na het vertrek van de Fransen in 1813 begon de school duidelijke contouren te krijgen. Aan vestiging in Utrecht werd de voorkeur gegeven en de buitenplaats Gildestein werd aangekocht, gelegen buiten de stad aan de Bilsche Steenweg (nu de Biltstraat) en grenzend aan het riviertje de Biltse Grift.

De gebouwen werden geschikt gemaakt voor onderwijsactiviteiten en huisvesting van enig personeel en de kwekelingen. Ook werd er personeel aangesteld: drie hoogleraren, te weten Th.G. van Lidt de Jeude, die als directeur het onderwijsplan moest opstellen, A. Numan, die de praktische veeartsenijkunde moest verzorgen en J. Vosmaer voor de scheikunde en geneesmiddelenleer (hij zou na een paar jaar overlijden), naast onder meer een hoefsmid en een apotheker. De Rijks-Veeartsenijschool werd feestelijk geopend op 6 december 1821 en de eerste lessen werden begonnen

Afb. 1. Portret van Alexander Numan, directeur en hoogleraar aan 's Rijks-Veeartsenijsschool. Gemaakt door Desguerrois & Co. (Collectie Universiteitsmuseum Utrecht)

op 10 december daaropvolgend.¹ Numan begon zijn lessen in september 1822, omdat hij in het eerste jaar geen onderwijs hoefde te verzorgen. Van Lidt de Jeude trad in 1826 terug als directeur en Numan werd daarna in zijn plaats benoemd.²

1 Wester, *Geschiedenis der veeartsenijkunde*, 152.

2 Numans directoraat wordt besproken in: Offringa, *Van Gildestein naar Uithof*, 50-58.